

vancia al campo del imaginario espacial moderno, debido al poco interés que éste ha despertado principalmente en la filosofía de dicha época. Debe tenerse en cuenta que fue este imaginario y su vínculo con el poder que promovió, por ejemplo, la expansión colonial. En segundo lugar, resulta importante analizar la coexistencia e interacción de formas de construcción del imaginario espacio-temporal modernos con los posmodernos. El análisis del imaginario espacio-temporal de Nogueira supone la predominancia en los tiempos actuales de formas imaginarias asociadas a la sociedad de la información. Así, los hiperespacios o los espacios fractales están directamente vinculados al desarrollo de los nuevos medios de comunicación y particularmente del internet (ciberespacio). Sin embargo, ellos no dominan en su totalidad las formas objetivas/subjetivas de constitución del imaginario, en todo caso unos y otros conviven, complejizando el carácter heterotópico de los espacios. En tercer lugar, su análisis, que, como dijimos, tendería a convertir al espacio en el protagonista de nuestro tiempo, al sostener su independencia respecto de los sujetos, caería en uno de los problemas epistemológicos recurrentes que pueden rastrearse en la historia de la geografía, la cosificación del espacio. La desconsideración e indiferenciación de los sujetos respecto de los obje-

tos y de los espacios mismos podría desembocar en una pasividad y en la pérdida de la capacidad de transformación social respecto del mundo actual.

Los tres aspectos señalados permiten recuperar críticamente el trabajo de Nogueira, a la luz de la experiencia acumulada en la tradición disciplinaria de la geografía. Quizás sea esta misma experiencia la que permita otorgar contenido a muchas de las metáforas que dominan *La risa del espacio*, un ejemplo, entre otros, de la proliferación de metáforas geográficas que se observan hoy, tanto en los campos de las ciencias sociales como en el de las artes.

Bibliografía

- CRANG, M. (1998). *Cultural Geography*. Londres: Routledge.
- MAILLARD, C. (1998). «Estrategias de la modernidad. La risa del espacio. El imaginario espacio-temporal en la cultura contemporánea». *Archipiélago*, 34-35, p. 206-208.
- MENDIZÁBAL, E. (1999). «Algunas reflexiones sobre la (nova) geografía cultural des de la periferia». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 34, p. 119-132.

Perla Zusman

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia

BOYLE, Paul; HALFACREE, Keith; ROBINSON, Vaughan
Exploring contemporary migration.
Harlow: Longman, 1998, 282 p.

El nombre del que es coneix com a «manuals sobre migracions» és en l'actualitat certament reduït. Fins ara, els disponibles, tant per part dels estudiants com dels investigadors, es trobaven una mica desfasats. En aquest sentit, s'han de destacar les obres de Clark (1986), Lewis (1982), Ogden (1984), White i Woods (1980) i,

especialment, l'estudi de Thumerelle (1986). No són els únics llibres que tenen aquesta vocació de tractament global i d'introducció a l'estudi de la mobilitat espacial de la població, però són alguns dels més destacats, realitzats per geògrafs que intenten, això no obstant, oferir una visió completa i interdisciplinària de la mobilitat.

Exploring contemporary migration és una nova i interessant aportació d'aquest tipus de textos a l'estudi de la mobilitat i, més concretament, de la migració. És un llibre dirigit, tal com indiquen els propis autors, als estudiants, però també pot ser de gran utilitat per als investigadors. Encara que és un llibre fet per geògrafs, hi ha un intent constant de ressenyar autors i recerques procedents de la resta de camps científics de les ciències socials i humanes. El seu estil de redacció és força accessible i l'estructura dels capítols és àgil i entenedora, il·lustrada per un material gràfic abundant i per tota una sèrie de petits requadres que, com a «notes a peu de pàgina», desenvolupen algun tema o algun concepte amb més profunditat.

El llibre consta de nou capítols que estructuraven una aproximació global i comprensiva a l'estudi de la mobilitat espacial de la població. El primer capítol, «Introduction: the spatial impact of migration», es presenta com una introducció a la importància i la complexitat de la migració com a fenomen espacial. Un exemple interessant i nou el proporciona la pròpia biografia dels autors. Tots tres ressenyen les seves trajectòries vitals i acadèmiques lligades als moviments migratoris que han fet al llarg de la seva vida. Encara que és una aproximació molt parcial, serveix com a exemple de la varietat de motivacions, orígens i destinacions, factors econòmics i socials que estan lligats a la mobilitat de la població. I ens posa sobre avís respecte a la complexitat d'analitzar i estudiar aquest fenomen. En el mateix capítol es fa un petit repàs històric de les migracions a nivell mundial i la seva incidència en el procés de poblament del territori.

Feta aquesta aproximació global, en el capítol segon, «Defining and measuring migration», s'indiquen els mètodes i les tècniques utilitzades en l'estudi de la migració. Un primer apartat, en forma d'introducció, es dedica a destacar les dificultats que té la definició i classificació de

la mobilitat espacial. Temps, espai o motivació són els factors a partir dels quals s'analitza i es classifica sovint aquest fenomen. A continuació es fa un repàs de les fonts d'informació britàniques. Potser és l'apartat menys «útil» per als lectors d'altres països, ja que les referències estan centrades exclusivament en aquest país. Tanmateix, i malgrat la variabilitat dels sistemes estadístics, els punts de connexió i coincidència són molts i, per tant, pot ser interessant de tenir en compte les apreciacions que es fan sobre les possibilitats i mancances de les diverses fonts estadístiques. El capítol es tanca amb un repàs a les tècniques d'anàlisi, tant quantitatives com qualitatives. Encara que s'indiquen de forma succinta, és interessant destacar el tractament de les tècniques qualitatives (entrevistes, històries migratòries, observació participant, entrevistes en profunditat, etc.), ja que tradicionalment la majoria de manuals sobre migracions només fan un repàs a les tècniques estrictament quantitatives.

El tercer capítol, «Contrasting conceptual approaches in migration research», es dedica específicament a ressenyar les aproximacions teòriques a les migracions. Des dels plantejaments neoclàssics, passant per les aportacions marxistes, estructuralistes, la teoria de la transició de la mobilitat de Zelinsky o les perspectives humanistes, s'exposen les aportacions i les línies principals que caracteritzen cada proposta teòrica. Propostes que no s'han de contemplar com a marcs excloents d'anàlisi. Les eines, la metodologia i les tècniques utilitzades per l'investigador dependran del seu posicionament respecte a la ciència i la societat, com també dependran del plantejament concret que fa del seu objecte d'estudi. La possibilitat de combinar diverses aproximacions teòriques, per tant, resta oberta i en l'últim apartat d'aquest capítol s'exposen diversos plantejaments que mostren aquesta integració.

A partir d'aquest capítol, el llibre comença a abordar la migració en relació

amb diferents temàtiques. Així, el capítol quart, «Migration and employment», posa l'èmfasi en la complicada interrelació entre la migració i el treball i com s'ha abordat el seu estudi des de les diferents aproximacions teòriques abans ressenyades. Aquí, com al llarg de tot el llibre, hi ha un intent de tenir en compte no només la situació actual i les anàlisis fetes en els països desenvolupats, sinó també de donar constància dels processos i els estudis que sobre els països subdesenvolupats i des d'aquests es fan sobre les temàtiques lligades a la migració.

El capítol cinquè, «Migration and the life-course», arrenca del treball seminal de Rossi (1955) per exposar, en primer lloc, el concepte i els lligams entre el cicle de vida de les persones i els moviments migratoris. Òbviament, des de la publicació d'aquest article, les crítiques a les limitacions de les propostes teòriques de Rossi han estat nombroses, però s'ha de destacar l'impacte que ha tingut en els estudis posteriors i, en especial, en aquells dedicats específicament al que es coneix per «mobilitat residencial». Un intent de complementarietat i, potser, de superació del concepte «cicle de vida» s'ofereix a partir del concepte «curs de la vida» (*life-course*), on es presta més atenció a les biografies i les històries personals de cada individu i dels grups familiars. L'interès d'aquest plantejament és evident a causa de les peculiaritats i particularitats de cada història personal, però també són evidents les complexitats que afegeix a l'estudi de la migració i la seva interrelació amb els successos vitals de les persones. La interrelació amb l'edat, la formació i dissolució de la parella i la família o l'envelliment són alguns dels factors que es tracten amb més atenció, destacant les aportacions més significatives que s'hi han efectuat.

El capítol sisè, «Migration and the quality of life», entra en el tema de la construcció social del concepte «qualitat de vida» i la seva interrelació amb la migració. A partir d'aquest plantejament s'ex-

posen bàsicament les contraposicions entre el medi urbà i el medi rural, entre ciutat i camp, i com s'han desenvolupat les migracions entre aquestes àrees des d'una perspectiva històrica. Conceptes com «urbanització», «gentrificació», «suburbanització» o «contraurbanització» són analitzats a partir dels plantejaments teòrics i contrastats amb les recerques empíriques que s'han fet des de la seva creació fins a l'actualitat.

En el capítol següent, «Migration and social engineering», es planteja bàsicament un repàs als elements que conformen les polítiques migratòries, és a dir, la intervenció dels governs sobre els fluxos migratoris i la seva relació amb tota una sèrie de factors, ja siguin ètnics, religiosos, racials, socials, econòmics o polítics. Nombrosos i variats exemples d'aquesta «enginyeria social» són anotats i descrits en aquest capítol. Una atenció especial, atesa la seva especificitat, mereix el que es consigna en el penúltim capítol, «Forced migration». Aquest no és un concepte mancat de polèmica, com els mateixos autors indiquen. La frontera entre la llibertat i l'obligació en el fenomen migratori és tènue i fràgil. Tanmateix, aquí es vol limitar l'estudi a les migracions forçades per motius polítics, considerant àmpliament l'evolució i l'especificitat d'un col·lectiu cada vegada més nombrós a nivell mundial, com són els refugiats polítics.

El llibre es tanca amb un capítol certament original, que no es troba normalment en la resta de manuals sobre migracions, «Migration and culture: some illustrations». En aquest capítol es presta una especial atenció a com la migració interactua amb els valors culturals d'una societat i de com la migració afecta i transforma aquests valors culturals. El capítol, fet a tall de conclusió, recull un gran nombre de conceptes i plantejaments teòrics que s'han fet al llarg de tota l'exposició.

Per tant, es tracta d'un llibre complet que tracta la mobilitat des de nombroses perspectives. Aquesta voluntat de globa-

litzar és la seva gran virtut i podria esdevenir el seu gran defecte. La voluntat globalitzadora xoca amb les limitacions que provoca una exposició sovint molt sucinta i breu dels temes i de les diferents propostes que sobre la migració s'han elaborat. Això pot ser percebut més aviat pels especialistes en aquestes qüestions. No obstant això, s'ha de reconèixer un esforç molt important per proporcionar pistes que s'enceten i es poden complementar amb una bibliografia completa, rigorosa i actualitzada. Ara bé, com correspon normalment als llibres procedents de la tradició anglosaxona, hi ha un marcat desconeixement d'altres tradicions i aportacions científiques. No és que no es tinguin en compte aportacions procedents de països diferents, sinó que sempre es ressenyen de manera casi exclusiva articles i llibres publicats en anglès. De les prop de 1.200 referències que s'inclouen en la bibliografia final, no arriben ni a deu les citacions bibliogràfiques no escrites en aquesta llengua. Això suposa, òbviament, un desconeixement important de les aportacions fetes des d'altres països i tradicions científiques, ja que hi ha importants obres i estudis fets sobre migració que no tenen la seva corresponent traducció a l'anglès.

Malgrat aquestes mancances, molt evidents en el cas espanyol, ja que no hi ha cap referència bibliogràfica específica i els exemples d'estudis i casos que es fa en el

llibre tenen un marcat caràcter anglosaxó, aquesta obra constitueix una aproximació útil, interessant i actualitzada a la mobilitat espacial de la població. I és recomanable tant per als estudiants que vulguin tenir aquesta obra com a material de suport, com per als propis investigadors, tant a causa de la visió comprensiva que dona del fenomen de la mobilitat espacial com de l'abundant bibliografia que facilita.

Bibliografia

- CLARK, W.A.V. (1986). *Human migration*. Beverly Hills: Sage.
- LEWIS, G. (1982). *Human migration: a geographical perspective*. Londres: Croom Helm.
- OGDEN, P. (1984). *Migration and geographical change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROSSI, P. (1955). *Why families move: a study in the social psychology of residential mobility*. Glencoe: Free Press.
- THUMERELLE, J.P. (1986). *Peuples en mouvement. La mobilité spatiale des populations*. París: Sedes.
- WHITE, P.; WOODS, R. (1980). *The geographical impact of migration*. Nova York: Longman.

Miguel Solana Solana

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia

GARCÍA CANCLINI, Néstor
La globalización imaginada.
Barcelona: Paidós, 1999.

La globalización constituye la etapa actual del desarrollo capitalista mundial, que en lo económico implica la expansión del mercado, la hegemonía del capital financiero y una suerte de guerra entre las docenas de empresas transnacionales más poderosas del planeta por conquistar nue-

vos mercados y territorios. La ideología que sustenta este proceso es el neoliberalismo, el cual intenta impregnar de manera global y uniforme todas las esferas de la vida social, política y cultural de las sociedades actuales; sin embargo, diversos estudios confirman cómo un modelo